

IRINA ZYKOVA

KONCEPTOSFERA KULTURE I FRAZEOLOGIJA

Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja

Irina Vladimirovna Zykova

KONCEPTOSFERA KULTURE I FRAZEOLOGIJA

Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja

Za izdavača
Damir Agičić

Naslov izvornika:

*Концептосфера культуры и фразеология: Теория и методы
лингвокультурологического изучения, Москва: URSS / Ленанд, 2015.*

© Autorska prava: Zykova, I.V., 2014.

© Autorska prava za hrvatski prijevod: Branka Barčot i Srednja Europa, 2018.

Urednica i prevoditeljica

doc. dr. sc. Branka Barčot

Recenzentice

dr. sc. Ivana Filipović Petrović

doc. dr. sc. Ivana Peruško Vindakijević

Grafički urednik

Krešimir Krnic

Oblikovanje korica

Ana Vujasić

Grafička priprema

Tvrtko Molnar

Banian ITC, IV. Ravnice 25, Zagreb

ISBN 978-953-7963-95-8

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001018814.

Objavljivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH.

Prijevod je nastao u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije
u frazeografiji* (br. 4054) Hrvatske zaklade za znanost.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u veljači 2019. godine.

Irina Vladimirovna Zykova

KONCEPTOSFERA KULTURE I FRAZEOLOGIJA

Teorija i metode
lingvokulturološkog proučavanja

Prevela
Branka Barčot

srednja europa

Zagreb 2019.

Sadržaj

Autoričina riječ hrvatskim čitateljima	VII
Слово автора хорватским читателям	IX
Ambasadorica autohtone lingvokulturologije	XI
Predgovor	XIII

POGLAVLJE I

Konceptosfera kulture *vs* frazeologija u lingvokulturološkome svjetlu

Dio 1 Sprega konceptosfere i bliskih znanstvenih pojmova: sličnosti i razlike, preduvjeti za nastanak	3
1. Konceptosfera u odnosu na pojmove „noosfera“, „smisaosfera“, „logosfera“ i „semiosfera“	3
2. Konceptosfera u odnosu na pojmove „model svijeta“, „slika svijeta“ i „predodžba svijeta“	13
Dio 2 Konceptosfera: ka definiciji pojma iz lingvokulturološke perspektive	25
1. O specifičnostima nastanka pojma „konceptosfera“ i njegovom današnjem proučavanju	25
1.1. Konceptosfera u lingvokulturološkim radovima akademika D.S. Lihačeva	25
1.2. Suvremena istraživanja konceptosfere u okvirima trijade „jezik – kultura – ličnost“	28
2. Konceptosfera kulture kao lingvokulturološki pojam	33
2.1. Konceptosfera kulture i jezik	33
2.2. Konceptosfera kulture i ličnost: uloga ličnosti u kulturnome i jezičnome procesu	40
Dio 3 Pojam „koncept“ iz lingvokulturološke perspektive	49
1. Pojam „koncept“ u lingvističkim istraživanjima	49
2. Tipologija koncepata: kulturni <i>versus</i> lingvokulturni koncept	53
3. Suvremene metode istraživanja (lingvo)kulturnih koncepata	56
4. Kulturni koncept iz perspektive lingvokulturološkog pristupa proučavanja frazeologije	61
Dio 4 Frazeologija kao objekt lingvokulturološkog proučavanja	67
1. Frazeologija: glavna razdoblja znanstvenog razvoja	67
2. „Frazeološka tradicija“ kao ključni pojam suvremene etape razvoja opće frazeološke teorije	71

IV SADRŽAJ

3. Lingvokulturološki pravac u proučavanju frazeologije: rezultati i aktualne zadaće	73
Zaključci iz Poglavlja I	81

POGLAVLJE II

Teorija i metoda lingvokulturološkog oblikovanja frazeološkog značenja

1. Frazeološko značenje u svjetlu intersemiotičke transpozicije	87
2. O principima prikupljanja frazeološkog korpusa: integrirani pristup	97
3. Makrometaforički konceptualni modeli frazeološke slikovitosti: metoda lingvokulturološke rekonstrukcije	107
3.1. Lingvokulturološka rekonstrukcija dijela koji se oblikuje	107
3.2. Lingvokulturološka rekonstrukcija oblikotvornih područja konceptosfere kulture	111
4. Specifičnost unutarnje organizacije makrometaforičkih konceptualnih modela frazeološke slikovitosti	124
Zaključci iz Poglavlja II	141

POGLAVLJE III

Kreativnost kao čimbenik kulturne uvjetovanosti frazemā

Dio 1 Frazeološka kreativnost u sustavu	145
1. Frazeološka kreativnost: koncepcija, ciljevi i načini lingvokulturološkog proučavanja	145
2. Frazeološka kreativnost u trima dimenzijama sustava	147
3. Kvantitativni parametar frazeološke kreativnosti	148
4. Kvalitativni parametar frazeološke kreativnosti	151
5. Dinamički parametar frazeološke kreativnosti	162
Dio 2 Frazeološka kreativnost u diskursu	171
1. Baza podataka i ključne teorijsko-metodološke postavke proučavanja frazeološke kreativnosti u diskursu	171
2. „Umetanje“ kao strategija komunikativne prilagodbe frazeoloških slika diskursu	173
3. „Srastanje“ kao strategija komunikativne prilagodbe frazeoloških slika diskursu	182
4. „Premještanje“ kao strategija komunikativne prilagodbe frazeoloških slika diskursu	189

5. „Bifurkacija“ kao strategija komunikativne prilagodbe frazeoloških slika diskursu	194
6. „Kombiniranje“ kao strategija komunikativne prilagodbe frazeoloških slika diskursu	200
Zaključci iz Poglavlja III	211

POGLAVLJE IV

Informacijska organizacija frazemā kao čimbenik njihove kulturne određenosti

Dio 1 Frazeološki znakovi kao spremnici i čuvari kulturnih informacija	217
1. Frazeološki znak kao element kulturnog sjećanja	217
2. Tipovi kulturnih informacija u frazeološkom znaku: način organizacije i metoda lingvokulturološkog dekodiranja	220
3. Informativna organizacija frazeoloških znakova nastalih od modela VERBAL COMMUNICATION IS CRAFT	235
3.1. Arhetipska informacija	236
3.2. Mitološka informacija	238
3.3. Religiozna informacija	244
3.4. Filozofska informacija	254
3.5. Znanstvena informacija	261
3.6. Osjetilno-emocionalna informacija	268
3.7. Estetska informacija	271
3.8. Etička informacija	274
Dio 2 Znanstveni informativni sloj frazemā iz perspektive suvremenih (najnovijih) lingvističkih koncepcija	279
1. Znanstveni informativni sloj engleskih frazema nastalih od modela VERBAL COMMUNICATION IS PLAY: suvremena etapa razvoja	280
2. Znanstveni informativni sloj engleskih frazema nastalih od modela VERBAL COMMUNICATION IS GASTRONOMY: suvremena etapa razvoja	293
3. Znanstveni informativni sloj engleskih frazema nastalih od modela VERBAL COMMUNICATION IS MEDICINE-RELATED ACTIVITY: suvremena etapa razvoja	303
Zaključci iz Poglavlja IV	315

Zaključak

Zaključak	321
-----------------	-----

Rječnik, bibliografija, prilozi

Lingvokulturološki rječnik	329
Popis literature	333
Korpusi tekstova i mrežni izvori	373
Popis korištenih rječnika i njihove pokrate	375

PRILOG I

Model konceptualne analize znakova iz semiotičkog područja verbalne komunikacije (na primjeru <i>say</i> i <i>book</i>)	379
1. Etape konceptualne analize znaka <i>say</i> kao aktivnosti	379
2. Etape konceptualne analize znaka <i>book</i> kao objekta	382
3. Usporedba rezultata konceptualne analize <i>book</i> i <i>say</i> uz navođenje zajedničkih sastavnica njihovoga konceptualnog sadržaja	387

PRILOG II

Mape diferencijacije frazeoloških slika nastale na temelju makrometaforičkih konceptualnih modela	389
1. Mapa diferencijacije frazeoloških slika verbalne komunikacije kao igre (engleski jezik)	389
2. Mapa diferencijacije frazeoloških slika verbalne komunikacije kao komercijalne djelatnosti (engleski jezik)	393
3. Mapa diferencijacije frazeoloških slika verbalne komunikacije kao putovanja (engleski jezik)	394

Autoričina riječ hrvatskim čitateljima

Iznimna mi je čast i zadovoljstvo što se moja monografija *Konceptosfera kulture i frazeologija: Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja* objavljuje u prijevodu na hrvatski jezik. Toplo se nadam da će pobuditi pozornost hrvatskih stručnjaka, posebice onih u području kognitivne lingvistike, frazeologije, međukulturne komunikacije, kulturologije, filozofske antropologije, ali da će isto tako imati odjeka i u širokom krugu hrvatskih čitatelja koji se zanimaju za probleme međudjelovanja kulture i jezika, za specifičnost prijenosa kulture, kulturnog znanja i kulturnog naslijeđa naroda kroz semantiku jezičnih jedinica, konkretno je ovdje riječ o semantici frazema. Hrvatskim se čitateljima u ovoj knjizi predstavljaju rezultati moga višegodišnjeg rada usmjerenog na razradu kognitivnih i lingvokulturoloških metoda detektiranja i opisa oblika dubinskih, konceptualnih veza kulture i jezika, zatim utvrđivanja načina eksplikacije kulturnih informacija u značenju jezičnog znaka i u specifičnosti njegova funkcioniranja.

Za nastanak je ove monografije zaslužan nezaboravan i sudbonosan susret s profesoricom Veronikom Nikolaevnom Telijom, poznatom ruskom lingvisticom, koji se dogodio u jesen 2002. godine. V. N. Telija me osobno pozvala da budem jedan od autora *Velikoga frazeološkog rječnika ruskoga jezika* i radeći na tom rječniku prvi sam put osvijestila dubinu „arheoloških slojeva“ kulture u jezičnoj semantici; otvorila mi se nova – lingvokulturološka – dimenzija frazeologije u najširem spektru svojih istraživačkih perspektiva, a s njome i beskrajnost prostora spoznaje lingvokulturološke realnosti. U temeljnim postavkama ove knjige leže one ideje koje su se razvijale u okviru navedenoga leksikografskog projekta pod voditeljstvom profesorice V. N. Telije u Institutu za jezikoslovlje Ruske akademije znanosti. Zato mi se ovo predstavljanje rezultata lingvokulturološke analize frazeologije u hrvatskom izdanju čini kao jedinstvena mogućnost upoznavanja hrvatskih jezikoslovaca s određenim aspektima razvoja proučavanja lingvokulturološke problematike u ruskoj tradiciji koja se oblikuje u skladu sa svjetskim tendencijama u znanosti.

Moj susret s hrvatskim čitateljima nikada ne bi bio moguć bez požrtvornog rada prevoditeljice moje knjige. Stoga mi je posebno ugodna dužnost zahvaliti se dr. sc. Branki Barčot, docentici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Htjela bih joj iskazati duboku zahvalnost za pronicljiv pristup ovom istraživanju i za toliko minuciozan odnos prema prijevodu svih formalnih i sadržajnih nijansi monografije, kao i za to što se prihvatila složenog zadatka iznalaženja najprikladnijih hrvatskih ekvivalenata za ruske termine. Iskreno bih se željela zahvaliti i profesoru Damiru Agičiću bez čijeg truda i upornosti moja knjiga nikada ne bi bila objavljena u Hrvatskoj.

VIII AUTORIČINA RIJEČ HRVATSKIM ČITATELJIMA

Uvjerenam sam da će ovaj prijevod na hrvatski jezik dati mome istraživanju novi impuls shvaćanja u novome lingvokulturnom prostoru, a meni kao autorici omogućiti da među hrvatskim lingvistima steknem suborce u neprestanoj potrazi za mogućim i skrivenim putevima osvajanja i tumačenja višedimenzionalne i toliko razgranate lingvokulturološke realnosti.

*Vaša Irina Zyikova
Moskva, 1. prosinca 2018. godine*

Слово автора хорватским читателям

Для меня большая честь и радость, что моя монография «Концептосфера культуры и фразеология: Теория и методы лингвокультурологического изучения» издается в переводе на хорватский язык. Я очень надеюсь, что она вызовет интерес у хорватских специалистов, прежде всего, в области когнитивной лингвистики, фразеологии, межкультурной коммуникации, культурологии, философской антропологии, а также найдет отклик среди широкого круга хорватских читателей, интересующихся проблемами взаимодействия культуры и языка, спецификой трансляции культуры, культурного знания и культурного наследия народа через семантику языковых единиц, фразеологизмов в частности. В данной книге вниманию хорватских исследователей представлены результаты моей многолетней работы, направленной на разработку когнитивных и лингвокультурологических методов выявления и описания форм глубинных, концептуальных связей культуры и языка, установления способов экспликации культурной информации в значении языкового знака и в специфике его функционирования.

Своим существованием моя монография обязана незабываемой и судьбоносной встрече с известным российским лингвистом, профессором Вероникой Николаевной Телия, которая произошла осенью 2002 года. Работая по личному приглашению Вероники Николаевны над составлением Большого фразеологического словаря русского языка, ко мне тогда, пожалуй, впервые пришло осознание глубины залегания «археологических пластов» культуры в недрах языковой семантики, открылось в широчайшем диапазоне своих исследовательских перспектив новое – лингвокультурологическое – измерение фразеологии, а также безбрежность просторов познания лингвокультурологической реальности. В основе замысла данной книги лежат именно те идеи, которые разрабатывались в рамках этого лексикографического проекта под руководством профессора В.Н. Телия в Институте языкознания Российской академии наук. И сегодня в представлении результатов лингвокультурологического анализа фразеологии в хорватском издании мне видится и уникальная возможность ознакомить хорватских исследователей с определенными аспектами развития русской традиции изучения лингвокультурологической проблематики, которая формируется в русле общих мировых тенденций в науке.

Моя встреча с хорватским читателем могла бы никогда не состояться без подвижнического труда переводчика моей книги. Я считаю своим особенно приятным долгом поблагодарить кандидата филологических наук, доцента

Философского факультета Загребского университета Бранку Барчот. Хочу выразить ей глубокую признательность за проникновенный интерес к исследованию и столь чуткое отношение к переводу всех формальных и содержательных нюансов монографии, за взятие на себя столь нелегкой задачи подбора хорватских эквивалентов, наиболее соответствующих русскоязычной терминологии. Свои слова искренней благодарности я выражаю профессору Дамиру Агичичу, благодаря усилиям и упорству которого моя книга опубликована в Хорватии.

Мне верится, что перевод на хорватский язык придаст моему исследованию в новом лингвокультурном пространстве новый импульс осмысления, а мне как автору позволит обрести соратников в лице хорватских исследователей в деле непрерывного поиска возможных и сокровенных путей освоения столь многомерной и многогранной лингвокультурологической реальности.

*Ваша Ирина Зыкова
Москва, 1 декабря 2018 года*

Ambasadorica autohtone lingvokulturologije

Znanstvena knjiga *Konceptosfera kulture i frazeologija: Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja* (u izvorniku: *Концептосфера культуры и фразеология: Теория и методы лингвокультурологического изучения*) objavljena je 2015. godine u Moskvi u izdavačkoj kući Ленанд, a već u 2019. godini izlazi drugo izdanje. Autorica dr. sc. Irina Vladimirovna Zyкова znanstveni je savjetnik na Odjelu teorijske i primijenjene lingvistike pri Institutu za jezikoslovlje Ruske akademije znanosti. Osim ove monografije Zyкова je izdala još tri (*Способы конструирования гендера в английской фразеологии*, Moskva: Едиториал УРСС, 2003; *Культура как информационная система: Духовное, ментальное, материально-знаковое*, Moskva: Либроком, 2011; *Метаязык лингвокультурологии: константы и варианты*, Moskva: Гнозис, 2017). Napisala je preko stotinu znanstvenih radova uglavnom iz područja frazeologije i lingvokulturologije, a područja su njezina znanstvenog zanimanja još i opća i kontrastivna lingvistika, međukulturna komunikacija, rodna lingvistika, leksikografija i semiotika. Osim toga, sastavila je priručnik za nastavu iz područja engleske leksikologije, a jedna je od suautorica *Velikoga frazeološkog rječnika ruskoga jezika: Značenje. Uporaba. Kulturološki komentar* (u izvorniku: *Большой фразеологический словарь русского языка: Значение. Употребление. Культурологический комментарий*) izdanog 2006. godine pod uredničkom palicom Veronike Nikolaevne Telije, pionira lingvokulturologije na ruskome govornom prostoru.

S obzirom na činjenicu da Irina Vladimirovna Zyкова uočava prazninu u području neposrednog proučavanja jezičnog sustava, procesa njegova oblikovanja i razvoja kao rezultata spoznajnih aktivnosti i to sa stajališta kulturne uvjetovanosti, zaključuje da se time otvara potpuno novo polje znanstvenog istraživanja, odnosno područje konceptosfere kulture. Konceptosfera kulture pripada području filologije, odnosno jezikoslovlju, ali jednako tako i područjima kulturologije i kognitivistike. Stoga se I.V. Zyкова u ovoj knjizi odlučuje pozabaviti upravo proučavanjem procesa oblikovanja i funkcioniranja frazema kao i proučavanjem uloge koju u tim procesima igra konceptosfera kulture. Ona plasira novi, po mnogočemu inovativan pristup proučavanju frazeološkog značenja pri čemu ga razumije kao složeni entitet koji nastaje kao posljedica intersemiotičke transpozicije. Ambasadorica autohtone lingvokulturologije izašla iz Telijine kabanice u ovoj knjizi razrađuje metodu lingvokulturološke rekonstrukcije dubinskih, konceptualnih temelja frazeoloških slika, razgraničava nekoliko vrsta kulturnih informacija sadržanih u dubini frazeoloških znakova, a potom donosi originalni način njihova lingvokulturološkog dekodiranja

i interpretacije. Prikupljena frazeološka građa u ovoj knjizi zasnovana je na proučavanju engleskog jezika što monografiju čini pristupačnijom široj (a ne samo rusističkoj i/ili ruskojezičnoj) publici. Temom i pristupom knjiga će biti zanimljiva i korisna svim jezikoslovcima koji se zanimaju za kulturologiju, a isto tako i širokom krugu istraživača koji se bave pitanjem odnosa jezika, kulture i jezične ličnosti.

Primjenjujući metodu lingvokulturološke rekonstrukcije Irina Vladimirovna Zykova pokazala je da se spoznajom jezične ličnosti odvija odabir konceptualnog sadržaja iz različitih semiotičkih područja kulture, njegova sinteza i strukturiranje, te se u konačnici oblikuje konceptualni model koji služi kao izvor frazeološke slike. Osim toga, ona daje izvrstan uvid u povijesni razvoj frazeologije kao jezikoslovne discipline od njezinih početaka do danas, a poseban naglasak stavlja na kognitivistiku u frazeologiji. Neosporno je da ova knjiga predstavlja iznimno vrijedan doprinos ne samo ruskoj i angloameričkoj lingvistici, već i suvremenom jezikoslovlju općenito budući da su zaključci o frazeologizaciji temeljeni na analiziranom korpusu od preko dvije tisuće frazeoloških jedinica, široko primjenjivi i na druge frazeološke korpuse, ali isto tako i na druge jezike i kulture. To je razlog zašto sam se odlučila prevesti ju na hrvatski jezik te time učiniti iskorak u znanstvenoj frazeološkoj praksi u kojoj su prijevodi monografija na druge jezike prava rijetkost. S druge strane, motivacija za prevođenje ove znanstvene knjige jest osobni stav da ona zaslužuje pažnju lingvističke publike jer ne samo da svjedoči o uključenosti Rusije u svjetske lingvističke trendove, već je istodobno i dokaz nametanja novih lingvističkih trendova, o čemu se na Zapadu zbog jezične barijere malo zna.

Avantura procesa prevođenja ovoga nimalo jednostavnog teksta vodila me kroz džunglu terminoloških nedoumica, dugotrajnog promišljanja i iznalaženja najelegantnijih translatoloških rješenja, a zahvaljujući izravnom kontaktu s autoricom dovela me do boljeg shvaćanja i pronicanja u najdublje slojeve autohtone lingvokulturologije te do iznimno vrijednog prijateljstva i znanstvene suradnje s njezinom ambasadoricom, osobom koja nadahnjuje svojom pedantnošću i posvećenošću znanstvenom radu, ali jednako tako i tipičnom širokogrudnošću ruske duše te zaraznim osmijehom, nešto manje tipičnim za ruski mentalitet. Pridonese li ovaj prijevod porastu zanimanja u nas za rusko jezikoslovlje te shvaćanju postavki i metoda autohtone lingvokulturologije, moja je misija ispunjena.

Branka Barčot